

Csontig lerágott végnapok

Petri György kései költészetéről

Modernizációs minták és kísérletek Petri költészetében

Noha az utóbbi években Petri költészetének megítélése vita tárgya lett, de az irodalomtörténészek, kritikusok jókora része egyetért abban, hogy a korán elhunyt költő esetében egyedülálló lírai teljesítményről van szó, mely korának politikai kontextusától függetlenül is időtálló. Kulcsár-Szabó Ernő irodalomtörténete Petri költészetét az európai irodalmi tendenciák között értelmezi, melyeket a 68-as kiábrándulást követő, „az életvalóság konkrét, köznapi és profán elemeiből építkező, többnyire ironikus hangoltságú versbeszéd” (KULCSÁR-SZABÓ 1993; 192) jellemez, valamint a társadalmi valósághoz való odafordulás, az „új érzékenység”. Az irodalomtörténész Petri költészetének újszerűségét a deretorizált, antipoétikus nyelvben látja, az önlefokozó-ironikus privát beszédben, melyben a szerephiány és mindenféle egyéb hiányok fogalmazódnak meg. Más értelmezőkkel egyetemben ő is rámutat arra, hogy ez a költészet destruktívan viszonyul a hagyományos identifikációs mintákhoz.

Bán Zoltán András ezt már úgy fogalmazta meg, hogy Petri szakít a magyar költészeti hagyomány Nagy László, Juhász Ferenc és Weöres Sándor jelezte három irányával, még József Attilával is, és „egyszemélyes szabadcsapatként” új evidenciák teremtését vázolta fel költői programként (BÁN 1997). Fodor Géza monográfiája is viszonyítási pontként értelmezi a 68-as bevonulást, ahogyan írja: „Petri költészete, az »elveszett illúziók« lírája, a »68-as szellem«, az elvont radikalizmus tragédiájának költészete az időbelileg szélesen felfogott modern költészet egyik reprezentatív paradigmáját valósítja meg váratlan, már korszerűtlennek hitt tisztasággal...” (FODOR 1991; 12).

74 Petri költészetének kulcsmondata szerinte: „Feladtam / az egység

utáni sóvár vágyamat: / milyen gyalázat érhet még?” (*Belső beszéd*). Az egység feladásának poétikai és magatartásbeli következményei is vannak. A poétikai következmény a már említett alulretorizáltság, az egyszerű(nek tűnő) nyelv, mely a maga egyértelműségében, dísztelenségében, naturalista és groteszk költői képeivel a fennálló rendszer kiüresedett, hazug, hitelét veszített nyelvét opponálja. Ahogyan Kálmán C. György írja, nagyon világos, nagyon egyértelmű megszólalás ez, mely kompromisszumok nélkül ítél az igaz és a hamis, a jó és a rossz dolgok fölél (KÁLMÁN C. 1998).

A magatartásbeli, vagy pontosabban a költői perszónát illető következmény pedig az a konfliktus, mely Fodor szerint Petri költői világgépének alapszerkezetét alkotja: az életvilág és az értékvilág ambivalenciája. Erre a konfliktusra vezethető vissza Petri költészetében például az ünnep hiányának vagy deszakralizálódásának motívuma. Ennek markáns megfogalmazásait olvashatjuk már az első kötet, a *Magyarázatok M. számára* (1971) legelső versében, a *Reggelben* is: „mint mosatlan száj íze / itt az ünnep”; „itt vagyok / az ünnep hullamerev / állkapcsában”; vagy éppen kategorikusan leszögezi: „itt nem lesz ünnep”. S az *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* című versben is felvetődik a kérdés: „Hol vannak az ünnepek?”, majd nem sokra rá következik a sokat idézett sor: „Hogy itt szerettünk nőket: hihetetlen”, a vers pedig a „szörnyű magány” megfogalmazásával zárul. Az ünnep hiánya és egyáltalán: lehetetlensége különösen a karácsonyi versekben nyomatékos, melyekből az *Azt hiszik* című kötetben (1985) három is olvasható. Petri karácsony táján, december 22-én született, vagyis a karácsonyi versek egyben születésnap, létösszegző versek is. Így olvashatjuk a *Fekete karácsony* című, negyvenedik születésnapjára írt verset is, melyben a fogyó időt az elvágott artériából spriccelő vérhez hasonlítja. Az ünnep hiánya, sőt, lehetetlensége alapvető lét-tapasztalat a lírai én számára, aki a politika szféráját is privatizálja, a személyesség szférájába, létproblémává emeli. Amikor azonban Petri eltávolodik a politikumtól, és a konyha felé fordul, akkor mintegy automatikusan megjelenik az ünnep esélye, noha groteszk módon. A gasztró- vagy receptversek pedig akkor sokasodnak meg költészetében, amikor már testi romlását, halála közeledtét regisztrálja.

A halálversekkel Petri a magyar költészet egy nagy hagyományához kapcsolódik, nem ritkán konkrét allúziókkal, például Balassit, Berzsenyit (*Idvözülő lap*), Kosztolányit (*Elégia*) idézve. Nehéz persze az általánosítás veszélye nélkül beszélni erről a verstípusról. Annyi ta-

lán megkockáztatható, hogy az ide tartozó költeményeket általában az emelkedettség, az elégius hangnem, a számadás, a metafizikai távlatok, a transzcendencia megidézése, vagy éppen a halállal szembeni lázadás, dac jellemzi. Balassitól Berzsenyin át Adyig, vagy gondolhatunk a modern költészet klasszikusaira, Babits Mihályra, Kosztolányi Dezsőre, József Attilára, Radnóti Miklósrá, Pilinszky Jánosra. A halálversek gyakori motívuma a létösszegzés, a számvetés, vagy éppen a félelem az elmúlástól. Ezek a sajátosságok többé-kevésbé Petri kései verseiben is megfigyelhetők, ám mindemellett kapnak egy „vajszerű árnyalatot”, vagyis ezekben a versekben koncentráltan megjelenik a költészetét jellemző alulretorizáltság (alkalmanként trágárság), a groteszk mint alapvető létélmény, a szubverzió mint költői-emberi tartás, az önlefokozás, az animális formákra való redukció. A hátrahagyott versek között olvasható például *Az utolsó napokból* című vers:

„Uram, hadd éljek egy kicsit még,
mielőtt végleg elpibennék.”

„Ilyen finoman, csöndesen,
Beszartál, édes öregem?”

„Be én.”

A lírai én beismeri ugyan, hogy fél a haláltól, sőt, az első két sor a hagyományos formulákat követi: könnyörgés az Úrhoz, emelkedett hangnemben, de éppen a megszólított, a szakrális és transzcendens személy billenti ki a versbeszédet ebből a mederből a halálfélelem vulgáris megfogalmazásával és a halálra készülő kedélyes-barátias megszólításával. Kettős deszakralizáció ez: mind a halál, mind pedig a végső menedékül szolgáló transzcendencia, az Úr profán színben tűnik fel. Vagyis a halálfélelem megfogalmazásában már benne rejlik a félelem kinevetése, de megértése is.

A testi romlás már viszonylag korán, a harmadik, 1981-ben jelent *Örökhétfő* című kötettől jelen van Petri költészetének nagy témái között, noha a költő ekkor még csak harmincnyolc éves. Testi hanyatlása és betegsége előrehaladtával válnak egyre gyakoribbá költészetében a halál-versek. Ahogyan monográfusa, Keresztury Tibor írja: „Az elmúlás tudata, a folyamatos testi romlás, a közeledő vég tapasztalata olyannyira szakmai kihívássá, megmunkálendő anyaggá, elvégzendő költői feladattá lényegül, hogy az *Amíg lehet* olvasója

bizonyos pontokon hajlamos azt hinni, hogy Petri kifejezetten kedvét leli abban, hogy költészete aktivizáló impulzusra lel, s ezáltal a betegség megalázó kiszolgáltatottságát a számára legfontosabb, adekvát, értelemmel bíró cselekvésformába fordíthatja át” (KERESZTURY 2001). Petrit azonban nem csupán saját romlásának és halálának közelsége mint a megalkotandó Werk lehetősége inspirálja, hanem emellett egészen hétköznapi dolgok is: a konyha, az evés és a főzés. Halálához közeledve egyre inkább megfigyelhető költészetében a gasztrotematika előtérbe kerülése, „az ételvezetek különféle, a nőkhöz, de főként a gasztronómiai örömforrásokhoz fűződő változatai fokozott jelentőséggel hatják át a költeményeket. Nem véletlen hát, hogy az utolsó kötet – bár mindennek már némi erős utóíze van – továbbra is a kulináris élvezetek élménykörei, toposzai köré rendezik a maradék idő eltöltésének leginkább élvezettel bíró módozatait” (KERESZTURY 2001). S ez nem csupán az utolsó kötetben, hanem az azóta kiadott *Hátrahagyott versek*ben is megfigyelhető. A gasztroversek pedig a maguk sajátos, egyszerre groteszk, hedonista, patetikus és ironikus módján pedig egy olyan dimenziót is megidéznek, mely Petrinél eladdig csupán hiányában volt jelen: az ünnepet.

Fodor Géza megfigyelése szerint a *Körülírt zuhanás* kötetben jelennek meg először azok a versek, melyek Petri egyik kedvenc elfoglaltságát, a főzést és az evést örökítik meg, vagy valamilyen formában az ételre utalnak. Mint például a *Xénia*, mely a kovászos uborka érési folyamatáról ír szinte ódai hangnemben: „Fény, víz, kenyérbél, só, kapor, mustármag / gyöngéden megérlelte uborkánkat, / – az elemeket mind magába szűrte / – természet s mesterség közös gyümölcse.” A versből világosan kitetszik, hogy az uborka üvegben érlelése valóságos alkímia, misztikus folyamat. *A hagyma szól* című vers a rántottakészítést emeli metafizikai magaslatba, kihasználva a hagymában, a tojásban és a zsírban rejlő szimbolikus lehetőségeket. Fodor szerint a főzés a természet működtetését, a természettel való kapcsolatot jelenti Petri számára, vagyis korántsem túlzás az alkímia emlegetése. A főzés, az evés az a kapocs, mely a versek beszélőjét összeköti a természettel és a transzcendenssel, és ahogyan a test hanyatlik, egyre közelebb a vég, úgy válik egyre hangsúlyosabbá, egyre erősebb ez a kapcsolat, még ha ez a Petrire jellemző, groteszk, vulgáris és alultilizált versnyelvben fogalmazódik is meg.

A gasztro- és a halálversek kapcsolata egyrészt groteszk, másrészt magától értetődő fejlemény, melynek hagyományai is vannak,

Krúdy Gyula emlékezetes gyomornovelláiban. Ebben az univerzumban az étkezés és az ivás szentség és valóságos vallásos szertartás, mely nem a profán időben zajlik, hanem kizökkenve ebből, s hasonlóképpen, e tevékenységek tere is egy különleges, szakrális tér. A vendéglő, a kocsmá és a kávéház menedéket, otthont jelent. Szent idő és tér az, amelyben Szindbád a cupákot rágcsálja le a velős csontokról, és élesen elkülönül a profán külvilágtól. Az evés mint az e világi élvezetek egyik legfőbb formája egyidejűleg „memento mori” és „carpe diem”: egyszerre mutatja fel az élvezetet magát és annak pillanatnyiságát – s Krúdy egy-egy művében a kulináris élvezetek szoros összefüggésben vannak a halállal. A beteg Petri számára is egyre komolyabb egzisztenciális tételt bírt az efféle élvezetek lehetősége, annál is inkább, mert az evés és a főzés profán szertartása ahhoz is lehetőséget kínált számára, hogy visszaszerezze általuk az egész életműben fájdalommal hiányzó ünnep, a szakralitás lehetőségét. Krúdytól eltérően azonban számára nemcsak az evésnek, hanem a főzésnek is nagy jelentősége volt, hiszen egyszerre jelentette számára az önkifejezés lehetőségét, az adományozás gesztusát, az alkímia misztikus-szakrális gyakorlatát, valamint a lakoma mint ünnep lehetőségét. Továbbá a lírai én számára egy széteső világban a hedonizmus az egyetlen vállalható stratégia: „Hagyjunk már végre föl a reménnyel. / Lehet élni hit és perspektíva nélkül. / Már Horatius megmondta: »Carpe diem!« / Vagyis élünk egyik napról a másikra. / Jövő nincs” (*A Dúnánál*). Vagyis többféle, akár egymásnak látszólag akár ellentmondó jelentés is összesűrűsödik az evés és a főzés rítusának megidézésében. (S nem mellékes az sem, hogy Petri utolsó éveiben egy szakácskönyv írását tervezte.) A gasztroversek több nagyobb tematika köré szerveződnek. Az egyik csoportban **1**, a kifinomult receptek kitalálása válik hangsúlyossá, a főzés maga, ami legtöbbször valaki számára való főzés, valamint az evés élvezete, a másokban **2**, pedig a saját élet és/vagy a saját test válik a főzés alapanyagává – de ezek a típusok persze könnyen keverednek is egymással.

A főzés mint alkotás

A *Mióta már* című versben a költői én egyértelműen leteszi a voksát a főzés, mint egyetlen számára értelmes és fontos tevékenység, alkotásmód mellett: „mióta már, hogy csak ételek kitalálása, készítése foglalkoztat! bár lenyelni egy nyeletet sem vagyok képes” – teszi hoz-

zá. Erre a csoportra általában véve jellemző az, hogy benne egy mindennapos, kevésbé értékelt művelet emelkedik költészeti rangra, sőt, életmetaforává válik, mint például a *Minden fontos lesz* című versben:

*Minden fontos lesz. Mint egy Harpagon
a tallérjait, dukátjait, úgy számlálgatom-
szemlézem a kávésdobozt, a sótartómat,
gyönyörködve nézem a hatalmas kék gőzfazekat,
amiben bonyolult levesem, újabb leleményeim egyike fő
– és hogy ez mind, mind az enyém, az enyém, ez a fő.
A levest majd mindjárt részletezem, hiszen szakácskönyvet is írok,
véghónapjaimba mindent belezsúfolok, amit bírok.
Vagy végéveimbe? Senki se tudja. A játszma nyitott.
Az élet tartama – miként a főzés mikéntje – titok.
És mennyi gond eldönteni, hogy fartő legyen vagy hátszín,
vagy netán rostélyos – erről nem lehet dönteni játszin,
mennyi legyen a velős csont meg a ritka csont aránya,
ez ügben dönteni, ez a szakács erénye*

A költő-szakács a fazékban fővő levest alkotásnak tekinti, az életet magát pedig a főzéshez hasonlítja: egyrészt mindkettő titokzatos, másrészt pedig mindkettő döntéseket igényel. Az élet döntéseinek hasonló súlyuk van, mint amikor a szakács a levesbe kerülő húsokat latolgatja, ami paródia is és tisztelgés is a köznapi dolgok előtt. De Krúdy is megidéződik itt, hiszen az ételek elkészítésének módja, a jó alapanyagok és kiváltképp a velős csont nála is az élet legnagyobb dolgai közé tartozik.

A gasztroversek ezen csoportjában a főzés mint alkotás örömén túl megjelenik az adományozás is: a költő valakinek főz, valakinek a kedvére akar tenni, valakiért fáradozik és veti be tudományának legjavát. Ezen versekben kerül a főzés a legszorosabb kapcsolatba az ünneppel, hiszen az ajándékozás, az ön-adás gesztusa, a közös lakoma szakrális rítussá válik. Mint például a Tandorihoz írt versben:

T.D.-höz

*Főznék neked, Dezső, egy jó pacallevest
ilyet a világon senki még nem evett,
mivelhogy én találtam ki a recipét,*

*desszertként pedig majd adnék almás pitét
(ez linzertészta rummal, darált dióval,
mazsolával és még egynéhány földi jóval).
Már ha egyetértesz abban, hogy a levés
még csak-csak tűrhető formája az evés.*

A szakács kreativitása itt is hangsúlyos, de megjelenik mellette még az evés filozófiája is.

Az szakácsnak Marseillaise-e című vers pedig részben a szakács-költő kedvenc, többször megírt helyszínén játszódik: a piacon, mely „a szakácsemler agorája, a zabakészítés Athénje”, és a költő ezúttal is a barátainak, többek között Réz Pálnak, Fodor Gézának és Forgách Andrásnak főz. Kilencféle halból, mindenféle egzotikus (vagy legalábbis a Kádár-kori Magyarországon annak számító) alapanyagból, rafinált technikával, már-már parodisztikus műgonddal, túlfeszített hasonlatokkal illusztrálva a folyamatot. A több mint fél napot igénylő művelet végén kiderül, mire megy ki a játék: „ugye mégiscsak szép a világ?” kérdezi a szakács-költő.

A Vesd meg az erkölcsi fertőt című vers is a főzés örömét hangsúlyozza a kisszerű közéleti eseményekkel szemben: „Vesd meg az erkölcsi fertőt / végy egy kiló marhafartót / ne hallgass talk-show zöldséget / végy két kiló leveszöldséget / soha ne váltsál párt-szint / inkább végy még egy darab hátszint”. A recept tehát nem csupán az étel összeállítását tartalmazza, de egyszersmind a túlélés receptje is, mely stratégiát javasol a napi politikával szemben is. A szakács ráadásul ezúttal is a barátainak főz, az együttlét valóságos ünneppé válik: „mi eszünk, eszélyeskedünk, beszélgetünk, / és mehet a picsába a kormány” – mondja a lírai én.

A saját élet, saját test mint a főzés alapanyaga

A gasztroversek ezen csoportjában a leghangsúlyosabb a groteszk mint stíluselem, világlátás és életfilozófia jelenléte. Itt a főzésnek, az evésnek és a főzni való alapanyagoknak már önmagukon túlmutató jelentésük van, életmetaforává válnak. A főzés az átalakulás misztériumát jelenti, melybe beletartozik az idő múlása, az öregedés, a halál felé hanyatlás is, és ennek megfelelően a saját test válik a főzés alapanyagává. Groteszk alkímia ez, mely egyszersmind a keresztény hagyomány egyik legszentebb rítusát, az úrvacsorát idézi. A szent és a profán dimenziók egyidejűleg vannak itt jelen, és az utóbbi erősen

próbára teszi az előbbi teherbíró képességét. Ezekben a versekben vagy a test maga válik alapanyagga, a menüsor elemévé ezekben, vagy pedig maga az elmúlás, a betegség értelmeződik főzéseként, fogyasztásként. Az előbbire példa többek között az utolsó versek közül a *Mivel lesz töltve a birka bele?* című vers: „Szívesen elpihennék, hiszen bizonyos / értelemben szíves is volnék, meg tüdős, / szívörköltnek avagy fejsajtnak jó alapanyag, / ha fennforogna egy agydaganat, / akkor egy decens aszpickos velő...”

Az szakácsnak Marseillaise-e című versben, melyben a lírai én Szindbádra emlékeztető gesztussal hívja a fizetőpincért, elhangzik a pesti éjszakai folklór egyik jellemző, átvitt értelemben is sokszor használt fordulata: „Főúr, fizetek” – majd így folytatódik: „volt / két rákom, és egy életem...” (ez a két sor Seress Rezső *Fizetek, főúr...* című slágerét idézi, melyben a fizetés aktusa az élet végét jelenti, a végső elszámolást). A „rák” kétértelműségét több versben is kijátssza a lírai én, mint például *Az impotens vén szarházi* címűben. Az impotens vén szarháziaként jellemzett szakácsról (vagyis saját magáról) azt állítja a lírai én, hogy haszontalan is, gusztustalan is, de főzni még tud, és „mostanában rákban gondolkodik” – morbid szójáték ez, mely a rák kétféle jelentését egyidejűleg idézi meg. A vers egy különleges ínycfogás receptjével folytatódik, melynek főszereplője a királyrák, de ekkorra már nem lehet elvonatkoztatni a halálos betegség képzetétől. A két, radikálisan különböző jelentéstartomány összevonódása, egybejátszatása különösen groteszk műveletté teszi az „impotens vén szarházi” konyhai ügyködését, hiszen a halál és a hedonizmus, a végnapjait élő test, valamint a pompás, ritka fogás referálnak egymásra. A *Kedvenc ételem a rák* című vers szintén ezzel a kétértelműséggel játszik: „Én vagyok a magyar Homárosz. / Fogócskázunk: én őt vagy ő esz meg engem?”

Két vers pedig a már többször emlegetett velős csontot idézi meg:

Három vers (halotti tor)

*Személyem az öntudatomról
lefőtt, ahogy hús a csontból:
együtt, elválva enyves lében
tálalhatnak Istennek éppen.*

Itt egyszerre van arról szó, hogy a lírai én a saját testét értelmezi alapanyagként és a betegség folyamatát főzsként, Isten emlegetése pedig szakrális dimenziókat idéz meg. Az ismert, *Búcsúzás* című vers utolsó két sora pedig így hangzik: „mint ínycsokor a húsos cupákokat / – csontig lerágom végnapjaimat”. Egyik szó sem passzol a többihez, sem hangulatában, sem stílusában, sem kontextusát tekintve, de így jön létre a halálra váró lírai én groteszk képe, aki kigúnyolja saját betegségét, haldoklását, hedonista módon mégis ragaszkodik is az élethez, de legalábbis igyekszik kiélvezni mindent, amíg lehet.

Petri költészete egyedülálló kísérlet a magyar irodalomban, a lírai nyelv radikális megújítása köszönhető neki. A költő egyszemélyes szabadcsapatként feladta ugyan az egység utáni sóvár vágtyát, annak minden konzekvenciájával együtt, ám a főzésben mégis egy olyan tevékenységre lelt, mely visszaadta neki az elveszett ünnep, a szakrális dimenzió, a misztérium lehetőségét. Ezzel Petri mintegy vissza is írja magát abba a hagyományba, mellyel szakítani kívánt, mind halál-verseiben, mind pedig gasztroverseiben, ám oly módon, hogy groteszk képeivel, profán és a szakrális egymás mellé helyezésével, alulstilizált nyelvével meg is újítja azt.

Kiadások

Petri György műveit a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisából idézem:
<https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/petri-gyorgy>

Irodalom

BÁN Zoltán András (1997): Petri elindul. *Beszélő*, 3. évf. 2. szám <http://beszelo.c3.hu/cikkek/petri-elindul> (2019. június 21.)

FODOR Géza (1991): *Petri György költészete*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

KÁLMÁN C. György (1998): Petri, '81, hétfő. *Beszélő*, 4. évf. 1. szám <http://beszelo.c3.hu/cikkek/petri-%E2%80%9981-hetfo> (2019. június 21.)

KERESZTURY Tibor (2001): A megművelt végkifejlet: A Petri-életmű utolsó periódusa. *Alföld*, 52. évf. 5. sz. (2001. május) <https://epa.oszk.hu/00000/00002/00062/tibor05.html> (2019. június 21.)

KULCSÁR-SZABÓ Ernő (1993): *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest